

STÅSTEDER

Danske jøder er meget forskellige, og det gør enighed til et sjældent fænomen. De indbyrdes forskelle kan være kulturforskelle, for eksempel mellem de gamle dansk-jødiske familier og de senere tilkomne jødiske indvandrere fra Østeuropa. Eller de kan bestå af forskellige opfattelser af, hvad der er rigtigt i spørgsmål om religion, skolegang og ægteskab. De mange mulige ståsteder er i det jødiske samfund vigtige pejlemærker, når man skal fornemme hvem man egentlig taler med, og hvor vedkommende befinder sig i forhold til en selv. I en lang række tilfælde er mange af disse ståsteder trin på vejen til integration og assimilation.

RELIGIØSE STÅSTEDER

I København var det jødiske samfund præget af splittelse og uenighed i det 19. århundredes første halvdel. Der var strid mellem de, der ønskede at reformere det religiøse liv, og de mere konservativt indstillede. Den gamle synagoge brændte i 1795, og der opstod uenighed omkring opførelsen af en ny. Da den unge Abraham Alexander Wolff tiltrådte som overrabbiner i 1829, fik han sat fart i byggesagen, og den nye synagoge har siden rummet en menighed med forskellige religiøse ståsteder.

Arkitekten G. F. Hetsch fik til opgave at bygge Københavns synagoge, der stod færdig i 1833. Tegningerne her er baseret på opmålinger udført af arkitekt Henry Frænkel i 1925.

Overrabbiner Abraham Alexander Wolff, 1801-1891, er ofte blevet portrætteret. Her ses den unge overrabbiner på et litografi udført af David Monies.

En ukendt kunstner har udført portrættet af den midaldrende A. A. Wolff.

Abraham Alexander Wolffs portrætmedaillon er udført i anledning af hans 60-års embedsjubilæum. Sølv, 19. årh.

I den lille æskes låg er indgraveret *Dr. A. A. Wolff*.

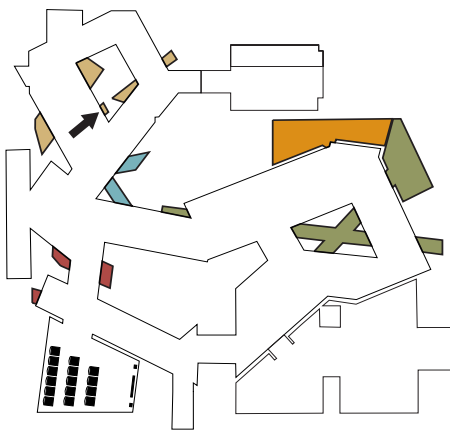
Den titulære professorrang fik han i 1871. Sølv, 19 årh.

A. A. Wolff kom fra Darmstadt i Tyskland, og tidlige tekster fra hans hånd er skrevet på tysk. Med tiden lærte han sig dansk og fik en stor tilhørerskare ved sine prædikener.

Til trods for stor splittelse i menigheden lykkedes det overrabbiner A. A. Wolff at indføre ændringer i gudstjenesten, som de fleste kunne acceptere. Ved indvielsen af den nyopførte synagoge i 1833 forelå, foruden et festskrift til lejligheden, hans *Agende for Det mosaiske Troessamfunds Synagoge i Kjøbenhavn*. Det kongelige Bibliotek.

FÆLLES STÅSTED

De danske jøders vilkår blev ændret i 1814. Fra da af blev jøder i Danmark danske borgere undergivet dansk lovgivning. Den nye status som stort set ligeberettiget borger medførte, at mange særbestemmelser for det jødiske samfund faldt bort sammen med det indre selvstyre, der før havde reguleret jødisk liv.

Efter kristent forbillede blev der indført en række ændringer i menighedens praksis, for eksempel skulle officielle protokoller fremover føres på dansk eller tysk i stedet for hebraisk. Endvidere ændrede man rabbinerembedets funktion, så rabbineren blev sidestillet med en præst, og der blev indført krav om en obligatorisk religionsprøve for den jødiske ungdom. Efter 1814 betegnes det jødiske samfund som *Det Mosaiske Troessamfund*.

Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849 fastslog religionsfrihed i landet. Fotografi: Københavns Bymuseum.

De mange jødiske immigranter i begyndelsen af det 20. århundrede var underlagt dansk fremmedlov af 1875. Politiet havde kompetence til at udvise en immigrant eller udstede opholdsbog.

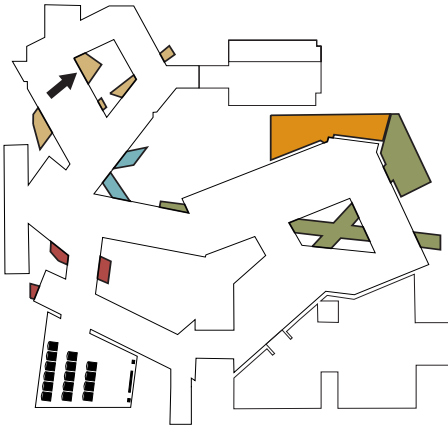
Med et bevis for dansk indfødsret bliver en immigrant til dansk statsborger.

Anordningen af 29. marts 1814 regulerede jøders forhold i Danmark. På fotografiet fra 1920 ses formand Carl H. Melchior med den nyansatte overrabbiner Max Friediger. De har netop været i tiltrædelsesvisit hos den danske regent, der efter 1814 formelt skal godkende menighedens ansættelse af en ny overrabbiner.

KULTURER I KULTUREN

De ca. 3.000 jødiske indvandrere, der kom til Danmark fra Østeuropa 1905-20, blev ikke mødt med velvilje af den jødiske menighed i København. De talte jiddisch, mange var socialister og organiserede i den jødiske arbejderbevægelse *Bund*. De var fattige og således ganske anderledes end de veletablerede jødiske familier i Danmark. De skabte egne foreninger og organisationer og mange slog sig ned i Adelgade-Borgergadekvarteret, der genlød af jiddisch.

Forfatteren Pinches Welner emigrerede fra Polen til Danmark i 1913. Pinches Welners manuskript til romanen *Ved Øresunds bredder* er skrevet på skrivemaskine med jiddisch tastatur. Portræt af forfatteren udført af Hans Lollesgaard.

Den lille blå medlemsbog fra *Bunds arbejderlæsesal for alle i København* vidner om behovet for litteratur på immigranternes eget sprog, jiddisch. Efter en lidt omtumlet start udvikler Det Jiddische Bibliotek sig i det 20. århundredes første halvdel til en stor samling af såvel ny litteratur som klassiske værker. Der blev udgivet talrige publikationer på jiddisch for eksempel *Das Wochen Blatt*. Nøglerne til Det Jiddische Bibliotek blev drejet om for sidste gang, da biblioteket i 1959 lukkede efter mere end 50 års virke.

Sangforeningen Hasomir udsprang af det jiddische miljø i København og havde den jødiske sangskat på repertoire. Ved årlige skovture og koncerter blev der frem for alt sunget på jiddisch, men også på dansk, svensk og russisk. Foreningen eksisterede fra 1912-1979.

Jødisk Håndværkerforening blev stiftet i 1914 af de håndværkere, der var indvandret fra Østeuropa. Foreningen og dens hjælpe- og lånekasse hvilede på princippet om hjælp til selvhjælp. Ved medlemskab tegnede man sig for en aktie i foreningen, der ydede afgørende lån til medlemmerne. Foreningen blev et vigtigt socialt forum.

Hakoah er en jødisk idrætsforening udsprunget i 1924 af zionistbevægelsen. Foreningen tiltrak mange unge immigranter. Brydning og boksning var de foretrukne aktiviteter i 1930'erne og 1940'erne. Senere kom andre sportsgrene til, f.eks. håndbold, bordtennis og badminton, og i dag har Hakoah desuden en stor fodboldafdeling. Vimpel og pokaler tilhører Hakoah.

I det 20. århundredes første halvdel summede København af dilettantteater på jiddisch. Mange forestillinger havde velgørende formål. I 1914 opførtes f.eks. en teaterforestilling, hvis overskud gik til Det Jødiske Nationalfond, KKL. I 1935 havde en anden gruppe premiere på forestillingen *En ukrainsk Bonde Tragedie*. Skjorten var del af kostumet ved denne begivenhed. Privateje.

UDDANNELSE

I slutningen af det 18. årh. blev skolegang et vigtigt instrument til yderligere uddannelse, job og integration i det danske samfund. I 1805 åbnede *Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro* som udslag af M. L. Nathansons reformbestræbelser. Skolens hovedformål var at lære fattige jødiske drenge dansk og regning og give dem forudsætninger for at kunne begå sig udenfor en snæver jødisk kreds.

I 1810 var M. L. Nathanson blandt initiativtagerne til endnu en skole, *Carolineskolen for Piger*. Foruden dansk og regning var håndarbejde på skoleskemaet. Disse to skoler blev slået sammen til én skole efter 2. Verdenskrig – *Carolineskolen* – som i dag vælges af mange forældre i en vægtning af den jødiske identitet.

Skolefotografi fra *Carolineskolen for Piger* ca. 1912.

Broderi med navnetræk.

Maribo Skole var en dansk skole, der havde mange jødiske elever. Her fik eleverne ikke undervisning i jødisk religion og som supplement tilbød *Den jødiske Religionsskole* fra 1853 derfor drenge en indføring i jødedommen med torah- og talmudstudier.

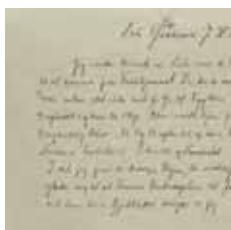
Meddelelsesbog fra *Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro*, 1918-1922.

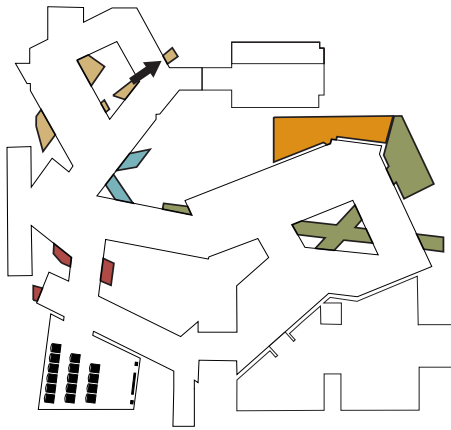
Portræt af Gedalia Moses, 1753-1844, der var den første overlærer ved *Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro*. Han var en frisindet og afholdt mand.

Portrættet er udført af C. W. Eckersberg i 1822.

Det Mosaiske Troessamfund.

Også jødiske skolebørn kom på feriekoloni. Brevet fra 1933 antyder, at det ikke var helt nemt at styre begivenhederne.

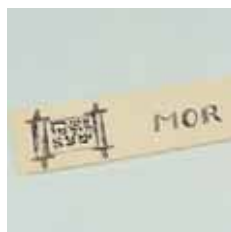

DANSK-JØDISK

Det jødiske tilhørsforhold bearbejdes konstant. En dobbelt identitet som dansk og jøde er et ståsted, der viser sig på mange måder. Nogle har ikke noget ønske om at dyrke det jødiske tilhørsforhold, mens det for andre er vigtigt at fastholde et ståsted, hvor ortodoks jødisk tradition spiller en central rolle.

Skandinavisk Jødisk Ungdomsforbund (SJUF) blev stiftet i 1919 med det formål at organisere forbindelse mellem jøder i Skandinavien. Utallige jødiske ægteskaber er udsprunget af denne organisations kongresser, baller og banketter. Foreningen eksisterer fortsat, og mere end 300 unge jøder deltog i SJUF-kongressen 2003.

Den udprægede danske skik at forfatte lejlighedsange blev også optaget i det jødiske miljø. Her en festsang udformet som torahrulle, læst fra højre mod venstre og fuld af jiddische udtryk skrevet til kantor Julius Kaminkowitz' 40 års fødselsdag i 1934. Han blev portrætteret af Jacob Marcus under en bordtale. Bordkort dekoreret med bogrulle og tekst på hebraisk og dansk. 20. årh.

Nørrevold i broderi med jødisk tilføjelse i form af Ruben Scheftelowitz på vej til synagogen. Broderet i USA af hans datter. Mønster fra Håndarbejdets Fremme. 20. årh. Privateje.

Anna Cordelia Fischer (1816-1861), ca. 40 år gammel og nygift, „men til sin faders store sorg – med en ikke-jøde“. Tegnet af hendes bror Philip August Fischer. Reproduktion.